

JERZY MADEJSKI*
Uniwersytet Szczeciński

Muszla, biografia słowa, blizna

Streszczenie

Autor przedstawia zasadnicze dylematy współczesnej biografistyki literackiej. Przypominając słowa Czesława Miłosza z *Abecadła*, przybliża idee biografistyki XX wieku. Odnosząc się zaś do prac najnowszych, m.in. ekokrytycznych, pokazuje przemiany w dziedzinie żywotopisarstwa.

Słowa kluczowe

biografia, autobiografia, portret, życiopisanie

W siódmym numerze „Autobiografii” zajmujemy się m.in. sztuką biografii.

W *Abecadle* Czesława Miłosza znajdziemy intrygującą notę o tym gatunku:

Oczywiście wszystkie biografie są fałszywe, nie wyłączając mojej, którą z tego abecadła czytelnik skłonny byłby wysnuwać. Fałszywe, ponieważ poszczególne ich rozdziały są łączone według pewnego z góry przyjętego założenia, podczas gdy naprawdę łączyły się inaczej, choć jak, nikt nie wie. Zresztą ten sam fakt dotyka autobiografie, skoro ten, kto pisze o swoim życiu, musiałby mieć wzrok Pana Boga, żeby te powiązania rozumieć. Biografie są jak muszle, i niewiele można się z nich dowiedzieć o mięczaku, który je zamieszkiwał. Nawet wobec mojej biografii połączonej z moim literackim dziełem czuję

---

* Kontakt z autorem: madejski@interia.pl

się, jakbym zostawił za sobą pustą skorupę. Wartość biografii polega więc jedynie na tym, że pozwalają odtworzyć mniej więcej epokę, na jaką dane życie przypadło¹.

Cytat jest ciekawy i użyteczny w komentowaniu sztuki biografii. Miłosz bowiem w kilku zdaniach przedstawia swoją opinię o żywotopisarstwie. Możemy mu ufać jako autorowi książek biograficznych napisanych w różnych dekadach i skonstruowanych według rozmaitych założeń. Inne bowiem cele spełniała książka o Stanisławie Brzozowskim², a inne tom o Annie Świrszczyńskiej³. Dodajmy do tego spisu eseje, których niepodobna nie odnosić do rozmaitych dwudziestowiecznych idei i wyobrażeń o biografii. Dość przypomnieć, że jedna z jego najbardziej znanych książek, *Zniewolony umysł*, to zestaw portretów, a zarazem pamfletów, pokazujących też – wedle założeń autora – „epokę stalinowską”⁴, do dzisiaj komentowanych i inspirujących do pisania kolejnych tomów⁵. A liryka? Wiele wierszy Miłosza to portrety właśnie. Zwraca przy tym uwagę wielość ujęć. Opisywał bowiem tych, których dobrze znał (portrety rodzinne, sylwetki pisarzy), ale też uobecniał osoby z przeszłości i pewne konstrukcje historyczne. By oddać zasługi Miłosza w rekonstrukcji fikcyjnych postaci, warto przypomnieć sobie, jak obszerne komentarze ma jego znany wiersz o sarmacie *Rozmowy na Wielkanoc 1620 roku*. Ponadto zwraca uwagę nastawienie pisarza do opisywanych postaci. Miłosz przenikliwie portretuje bowiem przyjaciół, ale i wrogów (*Siegfried i Erika*). Pisze biografie indywidualne i zbiorowe (*Dziecię Europy*). Odwołuje się do portretu i jako konwencji malarskiej, i jako gatunku literackiego (np. *Portret z kotem*; *Portret z połowy XX wieku*)⁶.

Nota Miłosza jest ciekawa też dlatego, że stanowi wyraz poglądów na naturę biografii jako działu piśmiennictwa, który należy rozpatrywać łącznie z autobiografią. Więcej, zdaniem poety autobiografia jest niejako drugą stroną projektów biograficznych. I tu możemy ufać Miłoszowi jako autorowi licznych przedsięwzięć. Jedna z książek Miłosza, *Rodzinna Europa*, okazała się paradygmatyczna dla kolejnych dzieł autobiograficznych⁷. Chodziło w nich o to, aby pokazać, czym jest jednostka wobec wielkich procesów historycznych. A przecież *Rodzinna*

¹ Czesław Miłosz, *Abecadło*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997, s. 64–65.

² Czesław Miłosz, *Człowiek wśród skorpionów. Studium o Stanisławie Brzozowskim*, wstęp Cezary Michalski, Sławomir Sierakowski, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2011.

³ Czesław Miłosz, *Jakiegoś to gościa mieliśmy. O Annie Świrszczyńskiej*, Znak, Kraków 1996.

⁴ Czesław Miłosz, *Zniewolony umysł. Lekcja literatury z Czesławem Miłoszem i Włodzimierzem Boleckim*, posłowie Włodzimierz Bolecki, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999.

⁵ Zob. Mark Lilla, *Lekkomyślny umysł. Intelktualiści w polityce*, przeł. Janusz Margański, Prószyński i S-ka, Warszawa [2006].

⁶ Czesław Miłosz, *Wiersze wszystkie*, Znak, Kraków 2011.

⁷ Czesław Miłosz, *Rodzinna Europa*, Czytelnik, Warszawa 1990.

Europa nie jest jedynym dziełem autobiograficznym noblisty. Wiele o technikach portretowania i o pojmowaniu żywotopisarstwa mówi dziennik⁸, a także liczne zbiory korespondencji.

Niezależnie jednak od wartości merytorycznej noty Miłosza, ma ona znaczenie dla pojmowania dwudziestowiecznej sztuki biografii. Również w tej kwestii chodzi o rozmaite problemy szczegółowe. Przede wszystkim jednak pisarz wyjawia zasadniczy kłopot biograficznej reprezentacji: jak oddać przebieg życia wobec ograniczonych sposobów jego opisu? Miłosz formułuje też melancholijnie zasadniczy postulat dotyczący relacji pomiędzy jednostką a historią. Wobec niemożności opisu „ja” możemy skupić się na odtworzeniu czasu, w jakim dana osoba żyła. Sceptycyzm wobec poznania biografii rekompensuje nam Miłosz nadzieją na zdobycie wiedzy o historii. To niemało. I należy przy okazji dostrzec, że nie po raz pierwszy poeta objawia wrażliwość na nowe ujęcie historii.

A wreszcie przytoczona wypowiedź mówi nam o tym, że poeta XX wieku wątpi w możliwości oddania biografii, podsuwając jednak sugestywne metafory pojęciowe, np. muszli. Skorupa daje nam (przybliżony) obraz mięczaka. Tylko na marginesie trzeba zaznaczyć, że w wypadku Miłosza nie jest bez znaczenia, że metafora zaczerpnięta została z biologii. Gdyby interpretować opozycję skorupy i miękkiego ciała, które przemija, można by tu widzieć także autokomentarz do własnego życia, którego ślady znajdziemy w twórczości.

Dodajmy jeszcze, że sam Miłosz stał się obiektem niezwyklej ekspansji biografistów, bohaterem wielu narracji naukowych, popularyzatorskich, osobistych czy wspomnieniowych. Powstały bowiem rozmaite przymiarki do biografii, ale także dzieła z kręgu znajomych i przyjaciół, a wreszcie fundamentalna książka o nobliście autorstwa Andrzeja Franaszka⁹.

Sądy Miłosza są – jak wspomniałem – reprezentatywne dla sztuki biografii w XX wieku. Niektóre z pomysłów i intuicji Miłosza rozwija się i dzisiaj. Według podobnej wizji powstała – jak sądzę – opowieść o życiu i twórczości Stanisława Jerzego Leca. Czy zgodziłaby się z taką opinią Lidia Końska, nie wiem. Ale jej książka o Lecu to niezwykle przykładowy współczesny biografistyki literackiej, w której – niezależnie od dylematów teoretycznych – autorka łączy wyrafinowaną sztukę pisania o postaci z rozjaśnianiem tajemnic historii i twórczości pisarza. Oto fragment hermeneutyki Końskiej:

Gdy mówię, o MN [*Myślach nieuczestnych* – J.M.], że uformowały się w ciemności, nie jest to czcza metafora. Na okres, gdy kiełkowały, choć już powojenny, wciąż kładzie się, w przypadku Leca, smuga cienia, w którym myśl niebezpiecznie się pograża. Zawiązki aforyzmów dojrzewały w trudnym czasie – tak osobistym (rozpad rodziny), jak i publicznym

⁸ Czesław Miłosz, *Rok myśliwego*, Znak, Kraków 1991.

⁹ Andrzej Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Znak, Kraków 2011.

(stalinizm). Powołując się jeszcze raz na notę z „Rocznika Literackiego”, zacytowaną na początku, można powiedzieć, że MN są z pustki, z tego niecenzuralnego miejsca w życiorysie, które w 1968 roku musiało zostać z biografii poety wycięte, są z tej dziury między Wiedniem 1946 a Warszawą 1956. Biografia Leca podlegała więc tym samym manipulacjom, które poeta opisał w MN, dokonywanym w myśl zasady: Można kogoś skazać na zapomnienie, ale wyrok trzeba wykonać na pamiętających¹⁰.

Przerywam ten pasjonujący tok objaśnień. Chodzi mi tylko o to, aby dać próbkę pisania, które jednocześnie chce uchwycić prawdę o pisarzu i odsłonić tajemnice twórczości, nie rezygnując z paradoksalnego, wydawałoby się, ujęcia, pozwalającego aforyzmem oddać ducha epoki. Opowieść ta jest intrygująca dlatego, że im więcej zdań, tym autorka bardziej podsyca ciekawość tego, co będzie dalej. I rzeczywiście również o innych obszarach twórczości Leca rozprawia Kośka zajmująco. Oto fragment interpretacji poezji Leca. Wpierw autorka książki cytuje początek pierwszego wiersza tomiku Leca *W Wiedeńskim Lasku*:

Patrz synu, sarny, wiewiórki, grzyby,
Ptaki, którym brak imion
Krowy wracają do swojej sadyby
Dzwoniąc dzwonami wymion.

Następnie zaś wyklada sens liryku:

Las, zwierzęta, ptaki, sen, piosenka, twarz, oczy, odbicie – wszystkie te motywy z poprzedniego zbioru (nie o wszystkich pisałam) wkraczają już tym utworem do nowego. Podmokły las partyzancki zmienia się w „lasek”. Zdrobnienie to nie oddaje rozmiaru drzewostanu, zidentyfikować go należy z Wienerwaldem – dosłownie „lasem”, spolszczonym jako „lasek” zwłaszcza w tytule popularnego walca Johanna Straussa *Opowieści Lasku Wiedeńskiego*. Ta forma oczywiście przywozi nam na myśl „valse lente” z „Wesołej wdówki” „arietkę z Nietoperza”, jednak użyta została może również ze względu na adresata niektórych przynajmniej strof, czyli kilkuletniego syna poety¹¹.

Jak zaznaczyłem, książka o Lecu reprezentuje najlepsze wzorce klasycznej biografistyki, w ramach których chodzi o to, aby zajmująco i efektywnie przedstawić życie i twórczość

¹⁰ Lidia Kośka, *Lec. Autobiografia słowa*, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa 2015, s. 203.

¹¹ Tamże, s. 205.

pisarza. Na naszych oczach rozwijają się jednak inne wzory opowiadania. Nie chodzi mi tylko o to, że oprócz biografii osób powstają także biografie miast, co eksponuje się w tytułach książek¹². Rzecz w tym, że poszukuje się dzisiaj prawdy o ludziach, lecz również o innych mieszkańcach naszej planety, co prowadzi nas do pytań zasadniczych: Kto dzisiaj pisze biografie? Kto zasługuje na biografie? W imieniu kogo przemawia biograf? Kto/co to jest podmiot?... Coś na ten temat mówią opracowania z zakresu ekokrytyki i zookrytyki. Éric Baratay jednemu z rozdziałów swojej książki o wyzysku zwierząt nadaje tytuł: *Żywoty proletariuszy*, a ostatniemu podrozdziałowi, o krowach w dwudziestowiecznym systemie zakładów mlecznych w latach 1950–1960: *Robotnice niewykwalifikowane w zakładzie*¹³. Warto dodać, że książki zookrytyczne zaopatrywane bywają w indeksy osób, ale i zwierząt, co łączy się z uznaniem ich podmiotowości¹⁴. W ramach zookrytyki poznajemy rozmaite sposoby wsłuchiwania się w głos natury. Anna Barcz wspomina np. o autobiografii badaczki i pisarki Héléne Cixous, gdzie pojawia się „biografia” jej psa:

Pisanie będące ekspresją ran stanowi motto twórczości Héléne Cixous. W poetykę rany wpisuje się także tekst *Stigmata, or Job the Dog*. Autobiograficzny i poetycki, pełen metafor, zanurzony w traumatycznej przeszłości pisarki, którą zapamiętała, gdy będąc małą dziewczynką z rodziny żydowskiego pochodzenia, przez jakiś czas swojego życia mieszkała w powojennej Algierii. Jej algierski dom położony był blisko arabskich slumsów, a nie w dzielnicy francuskiej. Dopóki jej ojciec pracował tam jako lekarz, rodzina była bezpieczna [...]. Nazywa go „wyjątkowym przykładem triumfu życia nad wszelkimi warunkami i zwyczajami”, szczególnie, że warunki, które opisuje po śmierci ojca, są najcięższe dla samego psa. Pies bowiem, osierocony po odejściu opiekuna, został przywiązany do smyczy, z obawy przed pogryzieniem ludzi, a kiedy Arabowie zaczęli obrzucać dom Cixous nieskończoną ilością kamieni, zwierzę oszalało. W tamtym czasie Cixous miała dwanaście lat, ale nie wyzbyła się poczucia winy z powodu cierpienia psa, czyniąc go główną osią i powodem swej narracji. Dodatkowo, przypomina jej o tym znak, który nosi na własnym ciele – ślad po zębach, kiedy pies pogryzł ją, będąc już oszalałym. Ta fizyczna rana zostaje przez nią zinterioryzowana, inkorporowana w głębokie ją¹⁵

¹² Zob. np. Peter Ackroyd, *Londyn. Biografia miasta*, przeł. Tomasz Bieroń, Zysk i S-ka, Poznań 2011.

¹³ Éric Baratay, *Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii*, przeł. Paulina Tarasewicz, Wydawnictwo w Podwórk, Gdańsk 2004, s. 81, 130.

¹⁴ Zob. Piotr Krupiński, „Dlaczego geśi krzyczały?”. *Zwierzęta i Zagłada w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, Wydawnictwo IBL, Warszawa 2016, s. 352–353.

¹⁵ Anna Barcz, *Realizm ekologiczny. Od ekokrytyki do zookrytyki w literaturze polskiej*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2016, s. 113.

Tak oto poznajemy imię psa, Fipsa, które ocalają w literaturze autorka auto/biografii i jej komentatorka. Dodajmy – działa tu feministyczna tradycja, zapoczątkowana przez Wirginię Woolf, która bohaterem powieści *Flush* uczyniła swojego spaniela. W głównej warstwie fabularnej powieść nawiązuje do poświęconego epistolarnie romansu sławnych poetów wiktoriańskich, Elizabeth Barret i Roberta Browninga. Pies rasy spaniel był zaś podarunkiem od Vity Sackville-West, która z kolei utrwalona została jako Orlando. Ten splot nawiązań, zostawionych-zmylonych tropów jest o wiele bardziej skomplikowany. W tym miejscu warto przypomnieć, iż wplatanie w fikcję losów podmiotów dzielących życie z autorkami i autorami staje się tradycją, do której sięgają następni.

W tym numerze „Autobiografii” podejmujemy klasyczne zagadnienia sztuki autobiografii i biografistyki. I w tej dziedzinie odrabiamy zaległości. Przypominamy pisarza ludowego Jana Wantułę (Katarzyna Szkaradnik, „*Przyświecały mi pewne ideały...*”. *Autokreacyjne strategie i pułapki we wspomnieniach i korespondencji Jan Wantuły*). Wracamy do ważnej postaci naszego życia intelektualnego (i literackiego) w XX wieku, Ludwika Krzywickiego (Agata Zawiszewska, *Ludwik Krzywicki i kobiety*). Podajemy też zagadnienia szersze, formułując dwie diagnozy. Pierwsza mówi, że duchowość Polaka ukształtowana jest przez kulturę wstydu (Artur Hellich, *Niechęć do wyznawania. O kulturze autobiografii w Polsce*). I druga, że współczesny Polak funkcjonuje w kulturze bezwstydu (Sławomir Iwasiów, *Cybernaryzm*). A na tym tle ukazujemy poszukiwania twórcze Ewy Kuryluk (Aleksandra Grzemska, *Praktyki autobiograficzne Ewy Kuryluk*).

Niezwykłe miejsce w dzisiejszym pejzażu piśmienniczym zajmują biografie „choroby”. Tę kwestię podejmujemy i przenosimy do naszej teorii poręczny termin: „autopatografia” (w tekście Iwony Boruszkowskiej). Do tej problematyki nawiązuje Hanna Serkowska, przypominając głośny w swoim czasie tekst Jacka Baczaka *Zapiski z nocnych dyżurów* i proponując rewizję dawnych odczytań (*Zapiski z [przechodniości] bezradności*).

Nie zapominamy o komparatystycznych ujęciach piśmiennictwa autobiograficznego (Katarzyna Slany, *Fantazmaty dziecięce w prozie autobiograficznej José Mauro de Vasconcelosa*). A wreszcie staramy się nawiązać do rozmaitych nurtów dzisiejszej biografistyki, która rozwija się w kulturze popularnej. O auto/biografiach piłkarzy pisze Małgorzata Stadnik (*Od futbolisty do trenera. Relacyjność bohatera biografii piłkarzy*).

Bibliografia

- Ackroyd Peter, *Londyn. Biografia miasta*, przeł. Tomasz Bieroń, Zysk i S-ka, Poznań 2011.
- Barcz Anna, *Realizm ekologiczny. Od ekokrytyki do zookrytyki w literaturze polskiej*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2016.
- Baratay Éric, *Zwierzęcy punkt widzenia. Inna wersja historii*, przeł. Paulina Tarasewicz, Wydawnictwo w Podwórku, Gdańsk 2004.
- Buchholz Mirosława, *Henry James i sztuka auto/biografii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2011.
- Całek Anita, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Franaszek Andrzej, *Miłosz. Biografia*, Znak, Kraków 2011.
- Kośka Lidia, *Lec. Autobiografia słowa*, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa 2015.
- Miłosz Czesław, *Abecadło*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1997.

Shell, biography of the word, scar

Summary

The author exposes the fundamental dilemmas of the contemporary literary biography. By reminding the words by Czesław Miłosz from his *Abecadło* presents the essence of the 20th century biography. He also points to the essential transformations within life-writing practices in reference to the newest texts among which one can find ecocritical writing as well as other forms.

Keywords

autobiography, biography, portrait, life-writing

Translated by Jerzy Madejski

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Jerzy Madejski, „Muszla, biografia słowa, blizna”, *Autobiografia. Literatura. Kultura. Media* 2 (7) (2016): 7–13.
DOI: 10.18276/au.2016.2.7-01